

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

УМАНСЬКА СТАРОВИНА

Науковий журнал

Випуск 2

Умань
Видавничо-поліграфічний центр «Візаві»
2016

ISSN 2519-2035
Umans'ka starovina
УДК 94(477)
ББК 63.3(4Укр)
У52

Засновник видання:

Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

Видання засновано у 2015 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 21635-11535Р
видано Міністерством юстиції України
від 13.10.2015 року

Адреса редколегії:

20300, Черкаська обл., м. Умань
вул. Садова, 34

Тел.: (04744) 3-40-44,
(067) 459-02-18
(093) 811-99-09

E-mail: umanska.starovyna@ukr.net

Рекомендовано до друку:

рішенням вченої ради Уманського
державного педагогічного університету
імені Павла Тичини
(протокол № 4 від 04.12.2015)

*Редколегія публікує матеріали, не
завжди поділяючи погляди їх авторів,
зберігає стиль матеріалів, залишає за
собою право скорочувати та редагувати
тексти. Автор несе відповідальність
за зміст статті, достовірність
фактів, цитат, дат тощо. Друковані в
інших виданнях матеріали до розгляду не
приймаються. При передруку публікацій
посилання на науковий журнал
«Уманська старовина» обов'язкове.*

Головний редактор:

Кузнець Тетяна Володимирівна – доктор історичних наук,
професор кафедри історії України Уманського державного
педагогічного університету імені Павла Тичини

Лісовська Ольга Василівна – кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини, заступник головного редактора

Скус Ольга Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини, відповідальний секретар
редколегії

Редакційна колегія:

Борисенко Володимир Йосипович – доктор історичних наук,
професор, завідувач кафедри історії України Інституту історик-
ної освіти Національного педагогічного університету імені
М.П.Драгоманова;

Киридон Алла Миколаївна – доктор історичних наук, професор,
Директор наукової установи «Енциклопедичне видавництво»;

Кривошея Ігор Іванович – кандидат історичних наук,
професор, завідувач кафедри загальної історії Уманського
державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Кривошея Ірина Іванівна – доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії культури та методик навчання
гуманітарних дисциплін Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини;

Салата Оксана Олексіївна – доктор історичних наук, професор
кафедри історії України Київського університету імені Бориса
Грінченка;

Священко Зінаїда Василівна – доктор історичних наук,
професор кафедри загальної історії Уманського державного
педагогічного університету імені Павла Тичини;

Сокирська Владилена Володимирівна – кандидат історичних
наук, професор кафедри загальної історії Уманського державного
педагогічного університету імені Павла Тичини, проректор з
науково-педагогічної роботи;

Тадеуш Епштейн – доктор хабілітований, професор Інституту
історії Польської Академії Наук (Варшава);

Шевчук Василь Петрович – доктор історичних наук, професор
Національної Академії Збройних сил України.

У52 Уманська старовина: Науковий журнал. – Умань: Видавничо-поліграфічний центр
«Візаві», 2016. – Вип. 2. – 156 с.

Науковий журнал містить публікації статей з актуальних проблем історії України та
регіональної історії, загальної історії, історіографії історії, історії історичної науки в Україні,
методики навчання історії, спеціальних історичних дисциплін, рецензії, повідомлення про
наукові події та заходи.

УДК 94(477)
ББК 63.3(4Укр)

© УДПУ ім. Павла Тичини, 2016
© Автори статей, 2016

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

<i>Будзар Марина Михайлівна</i> ЗАМІСЬКІ МАСТКИ УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ НА ТЕРЕНАХ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ.....	5
<i>Діденко Катерина Володимирівна</i> СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОГО БУДИНКУ ВЧЕНИХ У 20-ті Р. ХХ СТ.....	11
<i>Киридон Алла Миколаївна</i> РУХ ЗА ЦЕРКОВНЕ ОНОВЛЕННЯ: УКРАЇНІЗАЦІЯ ПРАВОСЛАВНИХ ПАРАФІЙ (1917-1921 РР.).....	17
<i>Морозов Анатолій Георгійович, Компанієць Олексій Вікторович</i> ЗНАЧЕННЯ СИСТЕМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО КРЕДИТУ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ТОВАРНОСТІ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ У 1920-Х РР.....	29
<i>Романюк Іван Миронович</i> ЗНАЧЕННЯ СЕЛА СЕСТРИНІВКИ В ЖИТТІ «ДІЙСНОГО БАТЬКА НАШОЇ ІСТОРІЇ» МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	35
<i>Срібняк Ігор Володимирович</i> «ЛЮДИ С НЕРУССКОЙ ДУШОЙ...»: РЕАКЦІЯ ПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ ТА ЄВРЕЇВ НА ВІДВІДИНИ АЛЕКСАНДРОЮ РОМАНОВОЮ ТАБОРУ ФРАЙШТАДТ НА ПОЧАТКУ 1916 Р.....	41
<i>Устенко Альона Анатоліївна</i> ПОСИЛЕННЯ КЛАСОВОЇ БОРОТЬБИ ТА НАГНІТАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ В УРСР У 1930-х РР.....	48

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

<i>Андрєєв Віталій Миколайович, Андрєєва Світлана Серафимівна</i> СОЦІАЛІСТИЧНІ ТЕЧІЇ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ НОВОГО ЧАСУ В РЕЦЕПЦІЇ В. ПЕТРОВА: МАРКСИСТСЬКА МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОСОБИСТЕ БАЧЕННЯ (ЛЕВЕЛЕРИ, ГРАКХ БАБЕФ).....	53
---	----

РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ

<i>Барвінок Ольга Володимирівна</i> МУЗЕЙНА СПРАВА НА УМАНЩИНІ В УМОВАХ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ (60-80-ті РР. ХХ ст.).....	59
<i>Горохівський Петро Іванович</i> СЛОВ'ЯНСЬКІ ТА ДАВНЬОРУСЬКІ ПАМ'ЯТКИ V–IX СТ. НА ТЕРИТОРІЇ ІСТОРИЧНОЇ УМАНЩИНИ.....	65
<i>Дудник Олена Володимирівна</i> СТАТИСТИКА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УМАНЩИНИ (КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.).....	70
<i>Захарченко Роман Сергійович</i> УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ АРХІВ: ДОКУМЕНТ ПРО ЙОГО ЗНИЩЕННЯ 1941 РОКУ ТА ОБСЯГ ВТРАТ.....	74

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК: 930.85(477) «18»

М.М. Будзар

ЗАМІСЬКІ МАЄТКИ УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ НА ТЕРЕНАХ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано ознаки життєдіяльності сільських маєтків українських інтелектуалів на теренах Лівобережної України у другій половині ХІХ ст. Автор доводить, що представники розумової еліти адаптували традиційну форму панської приватновласницької садиби під свої потреби. Передусім, садиби інтелектуалів функціонували як центри продукування національно визначених продуктів культури. Наголошено, що з середини до другої половини ХІХ ст. форма маєткового утворення, зберігаючи традиційні ознаки, децю модифікувалася у життєвому досвіді українських інтелектуалів.

Ключові слова: Лівобережна Україна, приватновласницький маєток, друга половина ХІХ ст., українська еліта козацько-старшинського походження, П. Куліш, М. Максимович, О. Лазаревський, культурний осередок.

Феномен приватновласницького маєтку та садиби, облаштованої у його межах для проживання родини господаря, хазяйнування, творчої роботи власника тощо, в останні роки все більше привертає увагу дослідників, хоча ще й не посів належного місця в історичних, історико-мистецтвознавчих та соціокультурних розвідках [2; 20; 22; 23]. Водночас у сучасній науковій традиції вже сформувався розуміння заміського панського маєтку в українських землях, зокрема в реаліях ХІХ ст., як багатокомпонентного комплексу, що виконував господарчі, соціально-адміністративні, побутові та культурні функції за умов розвитку у відповідних історичних і культурних умовах [4, с. 146].

Актуальним є аналіз функціонування власницького маєтку передусім як суб'єкту культуротворчого процесу за умов трансформації його традиційної форми, утвореної під час оформлення значних земельних володінь доби пізнього феодалізму, у новій історичній ситуації розпаду феодально-кріпосницької системи середини ХІХ століття. Вважаємо продуктивним обрати для розгляду кілька садиб, які перебували у власності осіб з певної соціальної групи та розташовувалися у регіоні, що впродовж ХІХ ст. був одним із осередків розгортання націєтворчих процесів, – Лівобережній Україні.

Метою статті є аналіз загальних ознак функціонування заміських маєтків (садиб), що належали окремим особам з кола українських інтелектуалів, а саме – П. О. Кулішу, М. О. Максимовичу, О. М. Лазаревському – як осередків духовно-розумової праці у той період, коли цей культурний феномен видозмінювався. Вибір маєтків, що належали саме цим особам, пояснюється кількома причинами: по-перше, власники цих садиб були нащадками козацької старшини середнього та нижнього рангів та в історичному просторі ХІХ ст. презентували дрібнопомісне імперське дворянство (рідним П. О. Куліша, як відомо, взагалі не вдалося підтвердити своє право на спадковий дворянський титул), по-друге, садиби утворювалися або у межах старовинних земельних володінь роду, або за усталеною в минулому традицією, по-третє, ці помешкання використовувалися, передусім, як осередки розумово-творчої праці осіб, котрі були помітними представниками інтелектуальної спільноти ХІХ ст.

Типовим прикладом використання особистостями з кола української розумової еліти маєткового способу життя для реалізації творчих планів є, на наш погляд, історія приватновласницької садиби на хуторі Мотронівка (Борзнянський пов. Чернігівської губ. –

зараз у складі с. Оленівка, Борзнянський р-н Чернігівської обл.), розбудованої М. В. Білозерським, вихідцем з козацько-старшинського роду, повітовим маршалком Борзни, на родових землях дружини Мотрони Василівни з роду Риб і Силевичів [14, с.4]. За спостереженням Н. С. Барабаш, вже до середини XIX ст. ця садиба увійшла до родинно-сусідської мережі, ставши «частиною [...] територіально-локалізованого співтовариства [...] Борзнянський край Чернігівщини...» [1, с. 94].

Історія сімейного помешкання у Мотронівці визначається двома факторами: з першої третини XIX ст. воно слугувало «родовим гніздом» представників української інтелектуальної спільноти (тут народилися В. М., М. М. Білозерські, О. М. Білозерська-Куліш (Ганна Барвінок), а в останній третині століття стало місцем постійного проживання П. О. Куліша. Гідним уваги є факт зміни назви цього маєткового володіння, що презентує окремі етапи його історії: з моменту заснування до середини 1880-х років – «Мотронівка», після 1885-го р. – «Ганнина пустинь», після 1893р. – «Кулішівка».

Безумовно, провідним чинником набуття садибою у Мотронівці ознак культуротворчого осередку був сталий інтерес до національних культурно-художніх форм, що відмітив ще В. І. Шенрок, котрий, умотивовуючи входження П. О. Куліша на початку 1840-х років до родини Білозерських, писав, що їх об'єднували спільні зацікавлення, зокрема, непереборний потяг до української літератури, етнографії, археології [27, с. 167]. Символічний складник у життєдіяльності садиби, пов'язаний з історико-культурною спадщиною українського народу, був актуальним до кінця XIX ст., підтвердженням чого є рядки з листа О. М. Білозерської-Куліш (Ганни Барвінок) до В. В. Тарновського (мол.): «... Ище є у мене моєї матері перешедшії од її матері дві з капюшонами старинні юпки, ставини гарно уписані і гаптована лиштва з плаття по білому крепу каміннем і шовками Полуботчихи нашої родички...» [17, с. 58].

Безперечно, значну долю уявлень про Мотронівку як «культурне гніздо» склали факти перебування тут Т. Г. Шевченка, зокрема, його присутність на весіллі П. О. Куліша та О. М. Білозерської весною 1847 р., що сам П. О. Куліш розглядав як подію, сповнену символічного сенсу: «Я старался оказывать ему всевозможное уважение, чтобы показать малороссийским панам, что не чины и богатства, а личные достоинства я ценю...» [8, с. 147]. Демократизм культурного простору садиби Білозерських забезпечив, на думку О. П. Оглобліна, зв'язок між двома періодами діяльності Т. Г. Шевченка (до арешту та після солдатчини) [18, с. 79].

Особливих культурних прикмет садиба у Мотронівці набула з другої половини 1870-х років, ставши місцем проживання подружжя Кулішів, коли, після кількох спроб 1850-х–1860-х років, реалізувалося багаторічне бажання письменника облаштувати власне господарство [26, с. 359]. Спочатку це був хутір Заріг Лубенського повіту Полтавської губернії, щодо придбання якого він писав В. М. Бодянському: «Верно, вы интересуетесь знать, что за хутор: 80 десятин земли пахотной и 40 под усадьбою, под низменным сенокосом и лесом. Все в одном отрубном куске...» [12]. Спомини про Заріг знаходимо й у Л. М. Жемчужникова: «Жили мы вполне казаками; жена Кулиша хозяйничала и нас кормила; П. А. писал; я бродил и рисовал...» [7, с. 219].

Ще одним кроком до того, щоб «осісти на землі», стало для родини Кулішів будівництво наприкінці 1860-х рр. будинку неподалік від Мотронівки, який був названий «Піддубень», бо там «з одного кореня виросло три дуба громадних і розхилились розкішно...» [14, с. 5], де письменник намагавсь зайнятись господарством. Але вже з 1872-го року П. О. Куліш розпочав спроби викупити ті долі маєтності у Мотронівці, які не належали за спадщиною О. М. Куліш-Білозерській, та стати власником хутору. Швидше за все, його приваблювало володіння садибою, яка мала вже власну історію та культурне коріння.

Вже у цей час «життя на хуторі» розглядалося П. О. Кулішем як варіант усамітнення: «заберусь в хуторскую свою конуру, чтобы умереть по-запорожски, то есть вдали от шума...» [11, арк. 8]. Як бачимо, письменник ставився до життя у маєтку (до життя на хуторі) як до єдиної можливої форми незалежного існування творчої особистості, у його світогляді міфологема садибного світу зазнала трансформації, увібравши уявлення про

вільне існування козаків на лоні природи та ідею протиставлення національного способу буття українського села урбаністичному впливу імперії. Такі переконання декларувалися у кількох літературних працях П. О. Куліша, передусім у «Листах з хутора».

Після 1874-го року садиба у Мотронівці остаточно перейшла у власність подружжя Кулішів [14, с. 6] та стала простором для активної творчої діяльності письменника, котрий вів жваве листування, зустрічав відвідувачів, опікувався виданням своїх творів. Тут, зокрема, були написані тритомна праця «История отпадения Малороссии от Польши» (1889–1890), збірки «Хуторна поезія» (1882), «Дзвін» (1893), «Позичена кобза» (1897), здійснено переклади західноєвропейських класиків. Серед постійних респондентів П. О. Куліша був В. В. Гарновський (мол.), підтримувалися зв'язки з М. П. Драгомановим, котрий сприяв закордонній публікації «Позиченої кобзи».

Спосіб життя Кулішів у Мотронівці був гранично простим. До середини 1880-х років у садибі зберігався старовинний будинок з десяти кімнат, споруджений ще батьками О. М. Білозерської-Куліш. Письменник багато часу приділяв господарській діяльності, не цураючись, за свідченням дружини, фізичної праці: «був він ремісник, [...] ще і лісовод, і пахар, і маляр [21, с. 59]», особливо опікувався посадкою дерев («... березовые рощи сам сеял и воспитал, уже большие деревья [14, с. 8]»).

Після пожежі другої половини 1880-х років, унаслідок якої загинули майже вся бібліотека П. О. Куліша та більша частина рукописів, була зведена оселя, за формою цілком схожа на селянське житло. Скромний будинок з чотирьох кімнат з двома ганками під солом'яною стріхою серед зеленого двору мав вихід до саду через терасу з тилу [26, с. 361]. Останні два роки, захоплений українським перекладом Біблії, П. О. Куліш усамітнився у садибі: «Як сказав, з світом попрощавсь – так ніколи нікуди і не поїхав і до себе не приймав...», – писала Ганна Барвінок [21, с. 58]. Саме тоді символічне наповнення культурного простору садиби підтвердилося зміною її назви – «Ганнина пустинь».

Після смерті П. О. Куліша садиба у Мотронівці набула пам'ятних ознак вже до кінця XIX ст. завдяки О. М. Куліш-Білозерській, тоді коштом В. В. Гарновського (мол.) було зроблено перше впорядкування могили письменника (встановлення хреста й огорожі) [9, с. 45].

На нашу думку, історія садиби у Мотронівці за часів постійного проживання П. О. Куліша та О. М. Білозерської-Куліш (Ганни Барвінок) репрезентує варіювання світоглядного змісту маєткового життя залежно від особистісної моделі поведінки мистця-інтелектуала. Трагічний конфлікт П. О. Куліша з оточенням, прагнення докорінно змінити форми життєдіяльності сприяли утворенню атмосфери самотності, ізоляваності садибного побутування» Мотронівки – «Ганниної пустині».

Принцип замкненості маєткового способу життя, реалізований у культурному просторі Мотронівки, актуалізувався тоді, коли йшлося про улаштування садиби як місця перебування вченого-інтелектуала, у певний спосіб відстороненого від активного публічного життя. Унаочненням цього твердження є культурна біографія садиби Михайлова Гора поблизу села Прохорівки (Золотоніський пов. Полтавської губ., зараз – Канівський р-н Черкаської обл.), що належала ученому-природознавцю, історику, філологу, етнографу Михайлу Олександровичу Максимовичу (1804–1873).

Маєток дворянської родини Максимовичів, що з нього була виділена спадкова ділянка, на якій 1837-го року розпочалося будівництво центральної споруди садиби, належав до групи дрібнопомісних: у 1861-го році у Прохорівці та сусідніх селах й хуторах налічувалося лише 129 мешканців [25, арк. 1]. За спостереженням Н. І. Бойко, помешкання вченого, поступово улаштоване впродовж 1840–1850 років, мало вигляд «звичайної селянської хати з господарчими приміщеннями: клуня, кошара, льох, стайня, парник, хатина для прислуги, [...] улюблене приміщення – флігель, збудований 1859-го року (зберігалася бібліотека)...» [30, с. 65]. Сам М. О. Максимович підкреслював це в «Автобіографії», коли писав, як перші два роки після виходу у відставку прожив у садибі «не читаючим и не пишуцим селянином-отшельником...» [150, с. 403]. Але змістовна наповненість культурного простору Михайлової Гори зумовлювалася її основною функцією – слугувати місцем для наукових

занять вченого – і неодмінним інтересом до садиби з боку провідних представників української та російської наукової еліти (О. М. Бодянського, П. А. Вяземського, М. І. Костомарова, П. О. Куліша, П. Г. Лебединцева, В. П. Науменка, М. П. Погодіна, С. І. Пономарьова, С. П. Шевирьова, Т. Г. Шевченка). Знову ж таки особливе місце в культурній біографії садиби посіло відвідування домівки подружжя Максимовичів Т. Г. Шевченком у червні 1859 р. та драматичні обставини його арешту пізніше у межах садибного саду [8, с. 365].

Садиба Михайлова Гора цікава ще тим символічним змістом, що його вона набула у свідомості суспільства, коли розглядалася чи то як затишний куточок для наполегливої наукової праці, чи то як місце примусового вигнання вченого, унаочнення світоглядного конфлікту між М. О. Максимовичем та офіційними колами Російської імперії, як у статті О. С. Грушевського «З останніх років М. О. Максимовича (з приводу листування з Пономарьовим)», де створено образ «бувшого професора і ректора, котрий [...] без праці, без розуміння сучасників жив на глухій хуторі...» [24, арк. 39].

Насправді, тривале проживання у садибі з початку 1840-х років самим М. О. Максимовичем сприймалося як вимушене (іноді дуже обтяжливе) відсторонення від буття офіційного соціуму, що засвідчують хоча б рядки з вірша «Старому товарищу», надісланого М. П. Погодіну 14 березня (ст. ст.) 1866-го року: «...Воспоминанием богатый, О мире я забыл, И в тишине убогой хаты Творца благословил [16, с. 226]». Але це не виключало активної участі вченого у суспільному житті української провінції, про що він неодноразово сповіщав своїх респондентів, зокрема, у листі до П. Г. Лебединцева від 26 (ст. ст.) червня 1865 року читаємо: «... с 15 августа у нас в Золотоноше начинается уже земское собрание, в котором деятельно участвовать вменяю себе в обязанность» [16, с. 148]. За свідченням Н. І. Бойко, з середини 1860-х років М. О. Максимович був «членом повітових земських зборів, [...] особливої комісії з улаштування земських шкіл у повіті, [...] комітету для складання топографічного опису польових і транспортних доріг та гребель...» [3, с. 82]. З іншого боку, приватність садибного побутування на Михайловій Горі озивалася сімейними радощами, коли, наприклад, описуючи у листі до С. І. Пономарьова від 17-го січня 1872-го року святкування Нового Року у садибі, М. О. Максимович згадував танці, життєрадісні різдвяні забави, прогулянки «горою та низом» під музику й співи [16, с. 255].

До кола лівобережних садиб, які можуть бути класифіковані як осередки культурницької діяльності української демократичної інтелігенції середини – другої половини ХІХ ст., віднесемо також помешкання, розбудовані представниками роду Лазаревських, – у хуторі на околиці села Гиравка (Конотопський пов. Чернігівської губ., зараз – село Шевченкове, Конотопський р-н Сумської обл.) та у селі Підлипному (Конотопський пов. Чернігівської губ., зараз – Конотопський р-н Сумської обл.).

Садиба у Гиравці була улаштована на початку 1820-х років Матвієм Іллічем Лазаревським та Афанасією Олексіївною Лазаревською (з роду Лашинських) на землях, що частково перейшли у спадок, частково були викуплені у Лашинських, котрі володіли земельними ділянками у Конотопському повіті вже у ХVІІІ ст. [13, с. 61]. Скромний садибний будинок стояв серед великого парку з «столітніми тополями, дубами й “екатерининською” вербою...» [19, с. 105]. Уже у першій третині ХІХ ст. сімейство Лазаревських, що мало давнє козацьке коріння, належало до найменш забезпечених з дворянських родин Конотопського повіту (за «Родоводом», складеним М. І. Лазаревським у травні 1835-го року, у власності родини було менш ніж п'ятдесят кріпаків чоловічої статі [10, арк. 2]), але М. І. Лазаревський, котрий був непересічною особою, захоплювався українською старовиною, питаннями генеалогії, усвідомлював необхідність отримання освіти для своїх нащадків, тому, як засвідчує Н. О. Герасименко, кожного року майже чверть прибутків від маєтку виділяв на освіту дітей [6, с. 92]. Завдяки цьому Гиравка стала «родовим гніздом» для діячів української науки та культури ХІХ – початку ХХ ст., передусім, В. М. Лазаревського (1817–1890) – письменника, перекладача, автора рукопису «Повного малоросійського словника», О. М. Лазаревського (1834–1902) – видатного українського історика, архівіста.

Вагомим складником уявлення про Гиравку як «культурне гніздо» є перебування тут Т. Г. Шевченка, передусім у 1859-му році, перед примусовим поверненням до Петербургу [8,

с. 380]. На відміну від багатьох з тих володінь, що належали заможним лівобережним дідичам, особам з кіл владної еліти, де побував мистець упродовж першої половини 1840-х років, гостини поета у Гирявці засвідчили його повернення до кола співвітчизників-одномудців, для яких його доля була уособленням драматичного історичного шляху українського народу.

Історія Гирявки продовжилася в останній чверті XIX ст. в оригінальний спосіб: за заповітом М. М. Лазаревського (1818–1867) та за погодженістю з іншими членами родини О. М. Лазаревський віддав садибу із головним будинком для облаштування сільського народного училища, котре, за свідченням Т. Ф. Осадчого, було відкрите 1879-го року та підтримувалося вченим і його нащадками до подій 1917-го року [19, с. 105].

У порівнянні з «родинним гніздом» Лазаревських у Гирявці садиба у селі Підлипне, за десять верст від Гирявки, утворена О. М. Лазаревським на вільній землі, придбаній 1869-го року, облаштовувалася у нових соціокультурних умовах, поєднавши риси маєткових володінь минулого та прикмети «дачного помешкання» пореформеної доби. М. П. Василенко висловився про садибу у Підлипному так: «Це була цілком “трудова садиба”, бо в неї вкладено Олександром Матвійовичем багато власної праці...» [6, с. 49].

Садиба у Підлипному облаштовувалася О. М. Лазаревським, людиною демократичних переконань, з метою забезпечення літнього відпочинку для сім'ї, але в основу її була покладена вже апробована історико-культурна модель дворянського сільського помешкання, тому у перетворенні природного середовища, декоруванні інтер'єрів садибного будинку застосовувалися традиційні прийоми: була наслідувана усталена композиція садибного простору – дім, сад, ставок, у передпокої будинку, за споминами Г. О. Лазаревського, висіли «зовсім потемнілий козак Мамай, старовинна козацька зброя – мисюрка, панцир, рушниця, шаблі», зі стін дивилися образи давніх портретів – Дуніни-Борковські, Полуботки, Чарниші, «... горбоносий красень Гонта у червоному одязі...» [13, с. 119]. Як бачимо, у культурній інтерпретації садибного простору у Підлипному виявилася така риса садиб межі XIX–XX ст., як обов'язкова приналежність історії, але у цьому конкретному випадку історичні атрибути давньої «селитьби» були відтворені задля реконструкції національно визначених культурних форм.

Вищевикладене дозволяє зробити висновок, що з середини до другої половини XIX ст. форма маєткового утворення як культуротворчого осередку, зберігаючи традиційні ознаки, дещо модифікувалася у життєвому досвіді українських інтелектуалів. Передусім, бачимо, що інтелектуальне життя зосередилося у садибах, що існували у межах дрібнопомісних володінь чи господарств «середньої руки». Саме з цією групою маєтків, які були у власності нащадків козацької старшини, була пов'язана діяльність демократично налаштованої інтелігенції 2-ї половини XIX ст. Зокрема, активізація інтересу до національно визначених форм сприяла розвитку маєтків як «робочих кабінетів», що трансформувалися у наукові філії з вивчення регіональних особливостей української історії та культури. Разом з цим, така традиційна функція садиби, як господарча, для цих утворень поступово стала другорядною.

Не менш важливою типологічною ознакою, що об'єднує заміські садибні помешкання українських інтелектуалів, є певна відстороненість від «великого світу» за межами маєтку, хоча ступінь вияву цієї риси залежав від світоглядних переконань та особливостей приватного життя власника.

Тобто, функціонування маєткових утворень, що належали особам з кола української інтелектуальної еліти, як культуротворчих осередків визначалося як збереження певних традиційних ознак приватновласницької садиби на теренах «підросійської України», сформованих ще на межі XVIII–XIX ст., так і модифікацією їх відповідно до нових потреб духовного життя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Барабаш Н.С. Рід Білозерських та культурний світ України XIX – початку XX ст. / Н. О. Барабаш. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2007. – 264с.

2. Бірвова О. Ю. Поміщицькі садиби Харківської губернії (перша половина XVIII – початок XX століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / О. Ю. Бірвова. – Харків, 2009. – 20 с.
3. Бойко Н.І. Михайло Максимович – навіки з рідним краєм / Н. І. Бойко. – Черкаси: Брама, 2004. – 248 с.
4. Будзар М.М. Історико-культурна модель панської сільської садиби в Україні XVIII–XIX століть: теоретичні засади дослідження / Будзар М. М. // Вісник ДАККіМ. – 2011. – № 2. – С. 145–149.
5. Василенко М. П. Олександр Матвійович Лазаревський (1834–1902): (матеріали до його біографії) / М. П. Василенко // Україна. – К., 1927. – Кн. 4 (23). – С. 18–82.
6. Герасименко Н. О. Подвижник історичної думки О. М. Лазаревський / Н. О. Герасименко // Український історичний журнал. – 2004. – № 4 (458). – С. 90–102; 2005. – №5 (457). – С. 16–35.
7. Жемчужников Л. М. Мои воспоминания из прошлого / Л. М. Жемчужников. – Л.: Искусство. Ленинградское отделение, 1971. – 448 с.
8. Жур П. В. Труды и дни Кобзаря: літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка / П. В. Жур. – К.: Дніпро, 2003. – 520 с.
9. Зеленська Л. І. Ганна Барвінок про Василя Тарновського та його музей: (за листами письменниці, що зберігаються в літературно-меморіальному музеї М. М. Коцюбинського) / Л. І. Зеленська // Скарбниця української культури. – 2002. – Вип. 3. – С. 45–47.
10. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУ ім. В.І. Вернадського), ф. І, оп. 1, од. зб. 68407, 4 арк.
11. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. 8, оп. 1, од. зб. 18401, 18 арк.
12. Куліш П. О. – В. М. Бодянському. Лист від 26.06.1853// Киевская старина. – 1897. – №. 11 (ноябрь). – С.275.
13. Лазаревський О. О. З оточення пророка: Тарас Шевченко та родина Лазаревських / О. О. Лазаревський. – К.: ПУЛЬСАРИ, 2009. – 164 с.
14. Лужанський А. Історія одного хутора / А. Лужанський // Записки Одеського наукового товариства при У.А.Н. – Одеса, 1929. – С. 3–21.
15. Максимович М. О. Киевъ явился градом великимъ ... / М. О. Максимович. – К.: Либідь, 1994. – 448 с.
16. Максимович М. Листи; [упоряд. і вступ. ст. В. Короткого]. / М Максимович. – К.: Либідь, 2004. – 312 с.
17. Населевець Н. Д. Листи Ганни Барвінок до Василя Васильовича Тарновського (молодшого) з фондів Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / Н. Д. Населевець // Скарбниця української культури. – 2002. – Вип. 2. – С. 50–67.
18. Оглоблин О. П. Проблема українських зв'язків Шевченка / О. П. Оглоблин // Студії з історії України / ред. Любомир Винар. – Нью-Йорк; К.; Торонто, 1995. – С. 64–79.
19. Осадчий Т. Про діяльність О. М. Лазаревського в останні часи на Конотопщині / Т. Осадчий // Україна. – К., 1927. – Кн. 4 (23). – С. 105–106.
20. Папакін Г. Націокультурний простір родини Скоропадських // Ейдос. – Вип. 6. – К. : Інститут історії України, 2012. – С. 288–299.
21. Похила Л. С. П. Куліш очима його дружини: (за листами Г. Барвінок до М. Комарова) / Л. Похила // Пантелеймон Куліш і українське національне відродження. – Харків, 1995. – С. 58–61.
22. Родічкін І. Д. Старовинні маєтки України : книга-альбом / І. Д. Родічкін, О. І. Родічкіна. – К.: Мистецтво, 2005. – 384 с.
23. Товстоляк Н. М. Актуальні проблеми краєзнавчого дослідження українських дворянських садиб / Н. М. Товстоляк // ХНПУ ім. Г.С. Сковороди : зб. наук. праць. – Харків: Майдан, 2008. – Вип. 29–30. – С. 194–197.
24. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України), ф. 1235, оп. 13, од. зб. 1087, арк. 38–43.
25. ЦДАК України, ф. 2038, оп. 1, од. зб. 409, 22 арк.

26. Ш[угу]ров Н. У могилы П. А. Кулиша и В. М. Белозерского / Н. Шугуров // Киевская старина. – 1899. – Т. 66, № 9. – С. 356–376.

27. Шенрок В. П. А. Кулиш: биографический очерк / В. Шенрок // Киевская старина. – 1901. – Т. 72, № 2. – С. 153–179.

Будзар М.М. Загородные имения украинских интеллектуалов на территории Левобережной Украины во второй половине XIX века.

В статье проанализированы особенности жизнедеятельности сельских имений украинских интеллектуалов на землях Левобережной Украины во второй половине XIX в. Автор доказывает, что представители интеллектуальной элиты адаптировали традиционную форму частновладельческой усадьбы под свои потребности. Прежде всего, усадьбы интеллектуалов функционировали как центры создания национально ориентированных продуктов культуры. Отмечено, что с середины до второй половины XIX в. форма поместного образования, сохраняя традиционные признаки, несколько модифицировалась в жизненном опыте украинских интеллектуалов.

Ключевые слова: Левобережная Украина, частновладельческое имение, П. Кулиш, М. Максимович, А. Лазаревский, культурный центр

Budzar M.M. Country estates Ukrainian intellectuals in the territory of left-bank Ukraine in the second half of the XIX century.

The article analyzes the peculiarities of life of rural estates of Ukrainian intellectuals in the lands of the Left-Bank Ukraine in the second half of XIX century. The author argues that the representatives of the intellectual elite adapted the traditional form of privately owned estates to fit your needs. First, the manor functioned as intellectual centers creation nationally oriented cultural products. Emphasized that from the middle of the second half of the XIX century. mayetkovoho form creation, maintaining traditional features, slightly modified in the life experience of Ukrainian intellectuals.

Key words: Left Bank Ukraine Region, privately manorial estate, the second half of 19th century, the Ukrainian elite of Cossack Hetman origin, P. Kulish, M. Maksimovich, A. Lazarevsky, a cultural center.

УДК (001:061.1)(477.54)(09)

К.В. Діденко

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОГО БУДИНКУ ВЧЕНИХ У 20-ті р. ХХ СТ.

Досліджується історія заснування та перші роки діяльності Харківського Будинку вчених. Метою створення Будинку вчених у Харкові - об'єднання всіх наукових сил м. Харкова і створення сприятливих умов для їх наукових звершень у важкі дні них час. Харківський Будинок вчених офіційно відкрився 25 листопада 1925 р. З моменту створення Будинку вчених було розроблено і затверджено статут, де зазначалися основні напрямки роботи. До складу Харківського Будинку вчених входили відомі науковці Харкова А.А. Алов, П.Г. Риттер, О.М. Покровський та інші.

Ключові слова: Всеукраїнський Комітет Сприяння Ученим, Будинок вчених, Секція Наукових співробітників, Харківський Будинок вчених, Правління Будинку вчених, комісії, Е.І. Якобсон.

У процесі культурної революції й соціального будівництва держави одне з перших місць належить науковим співробітникам. Керманічі держави займаються політичним виховання наукових співробітників, піднесенням їхньої громадсько-політичної свідомість на видний